

ПОШУКИ ПАРАДИГМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Суперечності сучасної епохи, пошук відповідей на надзвичайні складні питання та виклики часу, гостро ставлять питання про нові методичні підходи пізнання суспільних процесів. Запропоновані протягом останніх століть теорії суспільного розвитку від епохи просвітництва, соціалістів-утопістів, марксизму і до К. Поппера і Д. Белла не дають змоги відповісти на реалії суспільного життя та виконати прогностичну функцію. Ще більш загострилась потреба суттєвого оновлення світоглядного та методологічного підходів до наукового дослідження суспільних процесів в умовах наростання впливу глобалізації світового розвитку.

Важливим напрямком модернізації теоретичного фундаменту суспільнознавства є відмова від абсолютизації матеріалістичного детермінізму і обумовленого ним розуміння ідеї прогресу як серцевини існуючої парадигми суспільних наук. Не дивлячись на те що вона була піддана глибокій і аргументованій критиці ще у минулому столітті у працях А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Г. Ріккєрта та ін. в країнах колишнього соцтабору, де пануючою ідеологією був марксизм, вона займала ключове становище.

Прогресивістський підхід передбачав неухильний розвиток суспільства по висхідній лінії, перехід суспільства до більш прогресивної суспільно-економічної формації. Однонаправленість суспільного розвитку пояснювалась дією головної причини матеріального характеру, яка зводилась до неухильного оволодіння людиною природними і суспільними силами та підкорення їх власним інтересам. Усвідомлення себе володарем, всевладним господарем життя, гіпертрофована оцінка ролі влади, порівняно з духовною та соціальною складовими життя, стало характерною ознакою прогресивізму. Він все більше зводився до накопичення знань, розвитку продуктивних сил і суспільної продуктивності праці, до матеріальних цінностей і залишав осторонь, на рівні декларацій, духовний та соціальний розвиток суспільства, вів до формування "одномірної" людини. Акцентуючи увагу на об'єктивних закономірностях суспільного розвитку, він не залишав місця для дій випадкових факторів, суб'єктивної волі людини.

На початку третього тисячоліття з новою силою підтвердились хибність абсолютизації прогресивістського підходу. Це проявилось в усвідомленні очевидності вичерпності природних ресурсів, загостренні екологічних проблем і збереженні природного середовища проживання людей, адже саме на безмежність ресурсів і влади над природою спиралась ідея прогресу. Ще більш гостро постало питання ерозії суспільних якостей людини, зниження цінніс-

змістовних орієнтацій, посилення бездуховності, коли людина “зазирнула у такі безодні зла, що повинна переродитись” (С. Б. Кримський). Виникають сумніви стосовно нездоланності духовного прогресу людини. Можна констатувати, що прогресивіський підхід в теоретичному аналізі і реальному житті витісняє людину на периферію суспільних процесів, зміщує акценти на створення матеріального багатства.

Все це вкрай загостило суспільні протиріччя, призвело до радикальних змін у світі. Так, на думку багатьох російських учених, крах соціалістичної системи і СРСР багато в чому був обумовлений занепадом суспільної моралі і перш за все у керівної еліти, її бездуховності і життя за подвійними стандартами. Як підкреслює М. І. Гальвановський, нині виникло нове протиріччя суспільного розвитку коли: “Накопичені гігантські обсяги знань і матеріальних інструментів їх використання до початку третього тисячоліття від Різдва Христового увійшли в загрозливе протиріччя з рівнем моральності людей що їх застосовують” [1]. Пошук іншого методологічного підходу, відображення в ньому усіх чинників суспільного розвитку, знаходження належного місця людини, є вкрай актуальними. Механістичні уявлення про розвиток суспільних процесів, пояснення їх кінцевою причиною матеріалістичного характеру, зведення до детерміністських однонаправлених причинно-наслідкових зв'язків є вкрай обмеженими.

Нині іде активний процес формування засад нового світоглядного і теоретичного базису наукового пошуку, напрацювання більш продуктивних методологічних підходів та категоріального апарату, що їх відображають. Висхідним моментом тут є дослідження суспільства як самоорганізуючої системи відкритого типу з нелінійними прямими та зворотніми зв'язками, мережевим характером взаємодії між елементами. Ці та інші принципи передбачають аналіз системи в методологічних рамках нестабільності, стохастичності, допущення раптових і масштабних змін (катастрофічності), втрати однозначності поведінки суб'єктів. Саме тому що втрачають панівне становище причинно-наслідкові залежності, соціальна система перестає бути стійкою, переривається стабільно прогресивний тренд троекторії її руху, вона входить у зону невизначеності. Ці та інші базові засади сучасного наукового дослідження розробляється в рамках синергетики, яка набула досить продвинутої форми у варіанті Брюссельської школи І. Пригожіна.

Методологічний потенціал синергетики дозволяє успішно розв'язувати ті задачі, які залишаються непосильними для традиційних підходів. Серед них варто відзначити можливість включення до наукового аналізу так званого суб'єктивного фактору, свідомої дії людини, коли знімається протиставлення об'єктивного і суб'єктивного, урахуються ймовірнісні шляхи розвитку,

з'являється можливість відобразити роль інформаційних потоків що впливають на стан і розвиток системи. "Синергетика – зазначає Ю. Павленко, – виходить з того, що системи по своїй природі знаходяться переважно в стані нестійкої рівноваги не тільки в силу зовнішніх обставин і через спонтанні зміни в них самих" [2]. Тому навіть незначні відхилення призводять до нестабільності системи, входження їх в зону біфуркації де випадкові фактори можуть відігравати вирішальну роль в її розвитку.

Методологія синергетики обумовлює зміни у пріоритетах застосування традиційних та нових методів пізнання. Суспільні процеси розглядаються з позиції цілого, коли синтез домінує над аналізом, цілісне бачення над абстрагуванням. Надзвичайно важливого значення набувають характеристики що породжені цілим; наприклад, межа системи, рушійні сили її розвитку, домінуючий тип зв'язку, взаємодія тощо. Крім того акценти наукового розгляду зміщуються на суб'єкти соціальних процесів. Адже необхідність урахування свідомої діяльності людини, безпосередньо вимагає розглядати процеси саме з позиції суб'єкта. Надзвичайна складність суспільних систем обумовлює необхідність їх дослідження не відсторонено, як об'єкти для спостереження, а з позиції реального учасника суспільних процесів, з середини. На цю обставину звертав увагу Дж. Сорос, коли писав що наше мислення ативнo впливає на події в яких ми приймаємо участь, в ситуаціях, що "включають мислячих учасників, події не проходять незалежно від того, що думають ці учасники, вони відображають вплив рішень учасників" [3]. Ці та інші методи дослідження суспільних процесів відкривають можливість реалізувати центральну проблему суспільствознавства – всебічне висвітлення ключової ролі людини, вивчення впливу на її соціальний розвиток усіх сфер суспільного життя.

Названі вище окремі світоглядні та методологічні підходи знайшли своє втілення в розробці цивілізаційної парадигми суспільствознавства, яка навіть на етапі свого становлення демонструє ряд переваг перед традиційною для пострадянських країн формаційною парадигмою. Остання піддається в літературі серйозній і аргументованій критиці як з боку теоретичної обмеженості, так і невідповідності її висновків реальному ходу подій, низькій прогностичності. Намагання окремих авторів реанімувати формаційну парадигма закінчилися невдало перш за все через вузькість методологічного фундаменту [4].

В той же час прихильників цивілізаційного бачення до розвитку суспільства стає все більше і воно, зусиллями багатьох авторів, постійно розвивається. Один з найбільш перспективних її варіантів викладений у працях Київської школи учених серед яких перш за все варто відзначити академіка Ю. М. Пахомова, д. ф. н. С. Б. Кримського, д. і. н. Ю. В. Павленко Особливістю цієї школи є намагання органічно поєднати лінійність, стадійність і цивілізаційну дискретність

розвитку історичних процесів, перенести центр уваги на розвиток людської особистості під впливом політичних, економічних, соціальних і культурних чинників. Генеральним напрямком стає розвиток людських якостей індивіда, коли “в історичному русі людина в суспільстві все більше індивідуалізувалася і набувала особистісних рис, але не за рахунок звуження, а саме шляхом розширення і конкретизації своїх соціокультурних зв’язків” [5]. Тут автори заклали основи наукового розв’язання проблеми соціалізації суспільного життя як головного зв’язку суспільної системи.

Цивілізаційна парадигма передбачає аналіз економічних процесів в рамках економічної системи, яка разом з політичною, соціальною та культурною системами утворюють суспільство. При цьому не ставиться на перше місце пріоритетність ролі економічного базису в розвитку суспільства, а кожна з названих сфер життя людини розглядається як однаково важлива. На економічні процеси спричиняють вплив не тільки економічні фактори розвитку, а й політичні та культурні чинники.

Більше того, цивілізаційна парадигма передбачає розглядати при дослідженні становлення суспільства особливу значимість соціальних норм. Встановлення різного роду табу, заборона інцесту, дозволили розірвати пуповину, що з’єднувала людей з тваринним світом і вирішальним чином вплинули на формування суспільства. І лише згодом фактор праці, розвиток мови зробили цей процес незворотнім. Цей висновок соціогенезису знаходить своє підтвердження і сьогодні в дії морально-духовних факторів у розвитку суспільних процесів.

Великий пізнавальний потенціал має принцип полілінійності цивілізаційного розвитку людства так як дозволяє відобразити реально існуючі відмінності суспільств різних цивілізацій. Основою розмежування різних типів цивілізацій є відмінність у способах включення людини у суспільне життя. Протягом століть у суспільствознавстві ведеться боротьба між двома фундаментальними підходами в дослідженні суспільства – визнавати пріоритетним індивідуалізм чи колективізм (універсалізм) в розвитку суспільства. В залежності від вибору однієї з названих точок зору на, суттєво змінюються теоретичні висновки, сама логіка наукових досліджень, повнота відображення реальностей.

“Універсалізм, – пише Й. Шумпетер, – як протилежність індивідуалізму означає, що “соціальні колективи”, такі як суспільство, нація, церква і т.п., з концептуальної точки зору первинні по відношенню до своїх індивідуальних членів, що вони дійсно є тими самими об’єктами, з якими повинні мати справу суспільні науки; що індивідуальні члени є лише продуктами “соціальних колективів”, тому аналіз повинен відштовхуватися від колективів, а не від

поведінки ідивидів” [6]. Спираючись на пріоритетність принципу методологічного індивідуалізму або принципу методологічного колективізму відкривається можливість виділити різні типи цивілізацій, що реально існують в світі. Цивілізація побудована на принципі колективізму у суспільстві характерна тим, що “кожний індивід займає відведене йому місце і незалежно від його смаків підкоряється надіндивідуальним (*super individual*) правилам...” і відповідно цивілізація з протилежними характеристиками – це суспільство “яке служить індивіду, а не навпаки; коротше кажучи, суспільство, яке спирається на індивідуальні смаки і втілює їх і яке дозволяє кожному будувати свою власну систему культурних цінностей” [7]. Як аргументовано довели дослідники світових цивілізацій, саме зазначені принципові відмінності лежать в основі двох цивілізаційних гілок людства – Східної та Західної цивілізацій. Віднесення того чи іншого суспільства до цих цивілізацій, послідовна реалізація базового принципу індивідуалізму чи колективізму, відкривають шлях для наукового дослідження такого суспільства. В той же час відкривається можливість пояснити факт одночасного існування суспільств, організованих на різних засадах, в рамках певної історичної епохи, що зовсім не допускається при формаційному підході.

Виділення в якості пріоритетного одного з двох принципів організації суспільства відкриває шлях до аналізу ключових характеристик економічної системи – способу формування мети та зв’язків між елементами системи. Ідентифікація суспільства як людиноцентричного, вимагає розглядати мету економічної системи під кутом зору пріоритетності розвитку індивідуальних потреб та інтересів людей. Соціоцентричне суспільство висуває як головну мету свого розвитку колективні інтереси і потреби. Відповідно і домінуючими типами зв’язків між елементами системи є ієрархія різного рівня (для колективістського організованого суспільства) і взаємодія, мережевий тип зв’язку (для індивідуалістського суспільства).

Важливо підкреслити, що домінуюча роль одного з двох вищезазначених начал суспільства, зовсім не означає ігнорування іншого. Індивідуалізм і колективізм нерозривно пов’язані між собою і мова йде лише про первинність одного з них. Міра домінування, специфічність співвідношення між ними завжди визначали особливості кожного суспільства. Саме тому спосіб забезпечення індивідуальних і суспільних інтересів, засоби розв’язання суперечності між ними, є однією з ключових проблем що досліджуються економічною наукою. Зв’язок між індивідуальним та колективними початками заслуговує на окреме дослідження, з ним пов’язується головне протиріччя та джерело розвитку суспільства. Тут варто лише зазначити що дослідження діалектики індивідуального і колективного в рамках системного підходу виводить нас ще на одну надзвичайно важливу проблему координації зв’язків між елементами

економічної системи. Специфічні особливості останньої завжди обумовлені не тільки домінуючими цілями, типом зв'язків між елементами, а й способом координації цих зв'язків.

Таким чином, цивілізаційна парадигма та застосування методологічного арсеналу синергетики дозволяють визначити природу суспільства і домінуючий принцип його організації; вказати на головну мету що детермінує розвиток підсистем суспільства дозволяє розкрити основний тип зв'язку між елементом економічної системи та обумовлений ним спосіб суспільної координації дій суб'єктів. І найголовніше – ці та інші характеристики економічної системи безпосередньо відображають діяльність людей, пов'язані з поведінкою та суспільним положенням індивідів, мотивами їх діяльності. Людина стає центральною постаттю економічних досліджень головним каналом зовнішнього впливу на економічну систему з боку політичної, соціальної та культурної підсистем суспільства. Її розвиток є критерієм руху суспільства до своєї цілісності та виступає характеристикою довершеності економічної сфери суспільства.

Використана література:

1. Гальвановський М.И. Есть ли шанс у России в XXI веке? Философии хозяйства – М., 2000. – № 6(12). – С. 53.
2. Пахомов Ю. Н., Крымский С. Б., Павленко Ю. В. Пути и перепутья современной цивилизации – К., 1998. – С. 38.
3. Дж. Сорос. Кризис мирового капитализма – М., 1999. – С. 5.
4. Семенов Ю.И. Всемирная история как единый процесс развития человечества во времени и пространстве. Философия и общество. – № 6. – С. 156-217.
5. Цивилизационные процессы современности. – Киев: Наукова думка, 2003. – С.
6. Шумпетер Й. История экономического анализа. Стоки. – № 3. – С. 232-233.
7. Шумпетер Й. История экономического анализа. Стоки. – № 3. – С. 233.

Студінський В.А.

Київський національний економічний університет

ОСВІТНІЙ МАРКЕТИНГ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток ринкових відносин тісно пов'язаний із процесом становлення маркетингу у освітній галузі. Впровадження концепції маркетингу у практику дає можливість формувати раціональні освітні програми, гнучко підходити та реагувати щодо кон'юнктури освітнього ринку, вміти орієнтуватися у складних умовах ринкової конкуренції.

Вивчення питань, пов'язаних із формуванням та розвитком маркетингу у освітній сфері набуло широкого спектру досліджень. Зокрема, варто виокремити публікації В. Афанасьєва, В. Черкесова [1], М. Мойсєєва, М. Піскунова, Г. Костіна [2],